

Pléh Csaba*

A KATOLIKUS HAGYOMÁNY A MAGYAR PSZICHOLÓGIA KORAI SZAKASZÁBAN: HARKAI, DIENES, SCHÜTZ

A dolgozat a katolikus háttérű kora 20. századi magyar pszichológusok szemléletének bemutatásán keresztül a mellett érvel, hogy a magyar kutatók sem egyetlen egységes változatát fogalmazták meg a „katolikus pszichológiának”, hanem különböző módon közelítették a szaktudományos pszichológia kérdésköréhez. Ugyanakkor az ismertetett szerzők mind a szaktudomány önállósága mellett érveltek, s a modernizációs felhang keretében jellemző rájuk a funkcionalizmus és az arisztotelészi felfogás összekapcsolása, a gondolkodáslélektan előtérbe helyezése, az integratív személyiség felfogás és a gyakorlati funkcionalizmus: a nevelési reform és a gyermekközpontú, a fegyelmező neveléstől eltérő nevelési eszmények meghonosítása. A katolikus szellemi életben megnyilvánuló különböző áramlatok – politikai és eszmei áramlatok – megtalálják a saját helyüket a katolikus pszichológián belül. Fontos mozzanat ezek mögött mai szempontból az a felismerés, hogy nem volt szükségszerű ellentmondás a személyes katolikus meggyőződés, sőt a katolikus értelmiségi szerepvállalás és a modern pszichológia hirdetése, akár a kísérleti pszichológia piedesztálra állítása között. A különböző alternatívákban különböző személyiségek és értékbeli hozzáállások jelennek meg a katolikus táboron belül is.

Kulcsszavak: katolicizmus, funkcionalizmus, gondolkodáslélektan

Dolgozatom célja nem a magyar katolikus pszichológiai hagyomány részletes elemzése, nem is annak felmutatása, hogy az egyes tárgyalt életművek pontosan hogyan illeszkednek a korai magyar pszichológia egészébe. Igazi mondanivalóm főként azzal kapcsolatos, hogy a katolikus háttérű, illetve hívő katolikus világnézetű, az akkoriban, a 20. század első harmadában bontakozó modern pszichológia mozgalmába bekapcsolódó magyar kutatók sem egyetlen egységes változatát fogalmazták meg az úgymond „katolikus pszichológiának”, hanem különböző módon közelítették a szaktudományos pszichológia kérdésköréhez. Ennek során néhány kiválasztott életművet érintek csak. Nem véletlenül éppen őket, hanem azért, mert munkásságukban nemzetközi értelemben is jellegzetes hozzáállást képviselnek. Rövid dolgozatomnak van némi ismeretter-

* Prof. Pléh Csaba
BME Kognitív Tudományi Tanszék
1111 Budapest, Stoczek u. 2.
E-mail: pleh@cogsci.bme.hu

jesztő szándéka is. A magyar katolikus pszichológiai hagyomány a nemzetközi köztudatban igencsak elhalványult. Misiak és Stadt (1954), valamint Sexton és Misiak (1966) kitűnő áttekintései például semmit sem tudnak rólunk és az itt elemzett szerzőkről.

A 20. század elején a pszichológiában megjelenő katolikus szerzőknek, illetve a pszichológia és a katolikus világ közti kölcsönhatásnak különböző változatai voltak. (Kétségtelen, hogy ezek a változatok összefüggésben voltak a katolikus megújulási, illetve konzervatív szellemi mozgalmak kettősségeivel, ennek részletei azonban most messze vezetnének, ezért ezzel nem foglalkozom.) Az egyik változat – egyszerűen fogalmazva – a tudománytól való félelemből fakad: valójában riasztja az a távlat, hogy az emberi elme (a „lélek”) elemzés tárgyává válik, s a természettudományos elemző, az ember lelki bensőségét mintegy lealacsonyító felfogással szemben védelmezni óhajtja a mentalizmust, a lélek fogalmát és a karosszék-filozófiai pszichologizálást, a kategóriákból származtatott mindentudás félrevezető eszményét. Ez a félelmi reakció megjelent egyébként Magyarországon is. Kozáry Gyula (1898) kismonográfiája például a pozitívizmusban és redukcionizmusban elmarasztalt múlttal a szubsztanciális lélekfelfogást állítja szembe, még a 19. század utolsó éveiben is. Fontos azonban látnunk, hogy ezzel a félelmi reakcióval egyidejűleg jelentek meg különböző törekvések, amelyek lényegében egy sajátos kettős igazságélmélet felújítására törekedtek az emberi sorsok és a tudományművelés köznapi gyakorlatában; vagyis arra, hogy a hitet és a hit szempontjából központinak tartott mozzanatra, a lélekre vonatkozó új tudományosságot egymással összeegyeztessék. Olyan modernizációs törekvések voltak ezek, amelyek a hit és a tudomány világa közötti közvetlen áthallások nélkül dolgoztak. Hogy csak egy olyan példát említsek, akit életműve nagysága miatt itt nem elemzek: Kornis Gyula 1917-ben megjelent hatalmas, ezerháromszáz oldalas összefoglaló pszichológiai munkájában egyáltalán nem foglalkozik a hittételekben található lélekproblematika és az általa ismertetett számos irányzatának megfelelően áttekintett, modern, analitikus kísérleti pszichológia viszonyával. Kétségtelen, hogy szimpátiái – különösképpen későbbi munkásságában – a szellemtudományos pszichológia felé húzták, ami összhangban van bizonyos lelkileges doktrínákkal, ezzel együtt magának a kísérleti lélektannak az ismertetése során nincs áthallás az ő közismert katolikussága és az új, a hagyományos elképzeléseket megkérdőjelező lélektani felfogás között.

Ennek a modernizációs felhangnak a keretében jelentek meg a nemzetközi pszichológiában is különböző katolikus próbálkozások a modern pszichológia elméleti értelmezésére. Három ilyen törekvés figyelhető meg a korabeli európai pszichológiában; mindhárom jelen van Magyarorszá-

gon is – éppen erről szól e tanulmány –, és mindhárom valójában mindmáig érezteti hatását.

- Funkcionalizmus és arisztotelészi gondolatok összekapcsolása. A kar-teziánussal, mint egyik katolikus hagyománnyal szembeállított to-mista–arisztotelészi hagyomány összhangját fedezik fel sokan a mo-dern funkcionista pszichológiával.
- Lágý intencionalitás: a Denkpsychologie a würzburgi iskola gondol-kodás-lélektani munkásságának összekapcsolása a modern pszicho-lógia Brentano által kifejtett programjával. Ennek lényege, hogy a lelki jelenség definiáló jegyei nem testetlenségében, hanem tárgyi vonatkozásában keresendők.
- A gyakorlati funkcionális: a nevelési reform és a gyermekköz-pontú, a porosz, analitikus és fegyelmező neveléstől eltérő nevelési eszmények meghonosítása.

HARKAI SCHILLER PÁL (1908–1949) FUNKCIONALIZMUSA

Harkai munkássága szigorú értelemben nem kapcsolódik a „katolikus pszichológia” hagyományához, eszmeileg mégis ő testesíti meg az első változatot, melyben az arisztotelészi funkcionális és a kísérleti psi-chológia eszmerendszere kapcsolódik össze. Ebben a tárgyi értelemben tekinthető munkássága sajátos katolikus fejleménynek – azon az élettör-téneti körülményen túl is, hogy a katolikus szellemi és értelmiségi életbe messzemenően beágyazva fogalmazta meg nézeteit –, s így a modern ma-gyar pszichológia egyik, mára egyre világosabban alapvetővé váló hagy-o-mányát testesítette meg. Harkai, mint Marton Magda (1996) és Dewsbury (1994a, 1994b, 1996) gondos elemzései világosan feltárták, nemzetközi értelemben is úttörő kutató volt, amikor megpróbálta összekapcsolni az összehasonlító lélektani szemléletet a magatartásszerveződés sajátos jel-tani és alaklélektani felfogásával. Ez megjelent kísérleti munkáiban is, me-lyekkel sokat tett az emlős és főemlős cselekvésszerveződés tisztázásáért. Történetileg, a magyar pszichológia egészét tekintve, az ő érdeme volt, hogy a budapesti bölcsészkaron sikerült összekombinálnia a pszicholó-gia legfőbb hibridizációs mozzanatának (Ben-David és Collins 1966) meg-felelően az ismeretelméleti, filozófiai kérdésfeltevést a természettudomá-nyok kísérleti módszertanával. Harkai Schiller Pál volt az, aki Révész Géza rövid ideig tartó próbálkozása után sikeresen „becsempészte” a bölcsé-szet világába a kísérleti pszichológiát.

Az itt elemzett katolikus pszichológiai hagyomány szempontjából mun-

kásságának két fontos mozzanata van. Ezeket anélkül emelem ki, hogy megkérdőjelezném kísérletezői nagyságát és nemzetközi jelentőségét az összehasonlító pszichológiában. Az egyik mozzanat az arisztotelészi funkcionalizmus elméleti, pszichológiai igényű felújítása. Harkai szerint – mint *A lélektan feladata* (1940, új kiadás 2002) mutatja –, a hagyományos karteziánus dualizmus gondja az „emeletes emberkép” – az a fel fogás, amely a testi folyamatokkal egyenlő absztrakciós szinten tételezi fel a mentális világ külön realitását. Ezzel egy olyan biológiai emberképet állít szembe, mely lényegében az arisztotelészi hagyomány felújítása, s mely szerint test és lélek, fiziológia és pszichológia nem külön emeletei a teljes emberképnek. A lelki jelenség az ember testi folyamatainak sajátos szervezőmódja. Ez az a különleges funkcionalizmus, mely a katolikus pszichológia történetében rokonítja őt az előző nemzedékből a belga neotomista „modernizátor”, Mercier (1897/1926) munkásságával, aki korának kísérleti pszichológiáját kiválóan ismerve fogalmazott meg egy határozott elképzelést a test-lélek egységéről, szemben a wundt-i kétféle szemlélet doktrínával, mely sajátosan modern körülmények közt próbálta felújítani a karteziánus dualizmust. Harkai számára is kulcskérdés, hogy a wundt-i szemlélet és a karteziánus dualizmus közt folytonosság van. Elméleti munkájában a pszichofizikai parallelizmus „heurisztikus elvét”, a Wundt-követők számára oly fontos módszertani doktrínát mint az ontológiai karteziánus dualizmus folytatását interpretálja. Wundt legfőbb gondja Harkai szerint – s ez már túlvezet az arisztotelészi megfontolásokon egy tágabb funkcionalista keretbe –, hogy nem tud mit kezdeni a viselkedést és mentális folyamatokat meghatározó környezeti erők – a „mező” – problémájával. A cselekvés szerveződése az egységes biológiai lény és a környezet közti viszonyban értelmezendő. Az élőlények motivációs rendszere csak az evolúciós környezetben kap értelmet és nem interpretálható pusztán élmény és belső fiziológiai folyamat összefüggésrendszerében.

Ez ad sajátos ízt Harkai nézeteinek a pszichológia egységéről. Számára az egység kulcsa az, hogy az állati viselkedés cselekvéses mozzanatait, motivációs oldalát, a lelki jelenségek valamire irányulását, intencionalitását és egészes szerveződését kell előtérbe állítanunk. Ennek a pszichológiának a mozgatói Harkai (1940, 1944, 1946) számára a kor hagyományából Brentano (1874, 1911/1994), azután Karl Bühler (1927) elképzelései a pszichológia jeltani egységéről, mely szerint minden állati és emberi viselkedésre jellemző a célirányosság és a jelek által irányítottság, valamint az alaklélektani iskola jel-gestaltokat hangsúlyozó felfogása. Minden viselkedés célirányos, ugyanakkor tárgyi tartalmi vannak és egészes szerveződésű, s ez érvényes a legegyszerűbb állati viselkedé-

sektől az emberi nyelvig. Ez a hangsúly arra hivatott, hogy meghaladja a motivációs hangsúlyú pszichoanalitikusok, a megismerés-hangsúlyú kísérletezők és a viselkedéselemző behavioristák ellentmondásait. Ezt hirdeti Bühler, s Harkai is.

Modern szintézispróbálkozás volt Harkai munkája, amelyet a hetvenes évektől kibontakozó kognitív tudományi szemlélet büszkén vállalhat értékes magyar hagyománynak (vö. Pléh 1998), s melynek értékét kísérleti eredményei mellett az is megadja, hogy az arisztotelészi funkcionális felújítását összekapcsolja az állati viselkedés komplex elemzésére való törekvéssel. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert ugyanakkor a kognitív tudományi funkcionális egy szintén Arisztotelészre hivatkozó sajátos iránya, a hatvanas években Putnam (1960) és Fodor (1968) munkásságával elinduló gépi funkcionális sokkal kevésbé lát folytonosságot a 19. század végétől elinduló evolúciós funkcionális és az új „gépies alapú” arisztotelészi értelmezés között. A kognitív tudósok egy része számára a funkcionális lényeges mozzanata a számítási liberalizmus: az a hit, hogy különböző lényeknek lehetnek gondolati szerveződések, melyek közül logikailag a gépek sincsenek kizárva, és nem érdekli őket a klasszikus európai funkcionális hagyomány olyan problematikája, mint az állati viselkedés szerveződési szintjeinek kérdése vagy az egyéni különbségek biológiai interpretációja. Harkai még sokkal határozottabban biológiai funkcionális; ebben az értelemben számomra ő a sokszor filozófiai behavioristának bélyegzett Ryle (1949/1998) rokona. Ryle, amikor a karteziánus színház kategóriahibáit elemezte, egy biológiai típusú lehorgonyzását szerette volna létrehozni annak, amit azóta elmefilozófiának nevezünk (persze, akkor éppen a behaviorista szóhasználati közeg révén ezt még nem nevezték elmefilozófiának). Ryle sokkal lágyabb és nyitottabb volt a tényleges biológiai folyamatok értelmezése irányába, mint a száraz kognitivisták egy része. Harkai ehhez a kifejezetten biológiai funkcionális irányhoz tartozik.

EGY GYAKORLATI FUNKCIONALISTA KATOLIKUS SZERZŐ: DIENES VALÉRIA (1879–1978)

Dienes Valéria a magyar szellemi élet különleges, kiemelkedő csillaga, aki egyszerre jelent fontos vonatkoztatási terepet a magyar filozófiatörténet, a neveléstudomány és a katolikus eszmetörténet, de akár a táncművészet kutatói számára is. Élettörténetének közismert mozzanatait csak felsorolásszerűen említem. Ő volt az első nő, aki filozófiai doktorátust szerzett

a budapesti egyetemen, ráadásul esztétikából és matematikából. Egyszerre volt hosszú élete során a funkcionista nevelési eszmények propagátora, Bergson magyarországi értelmezője, úgy is mint Bergson személyes tanítványa, s úgy is, mint avatott Bergson-fordító (Bergson 1889, 1907, 1913). Ő volt egy különleges táncművészeti mozgalom, az orkesztika elindítója, és ebben a minőségben Raymond Duncan tanítványa és talán újraértelmezője, és ugyanakkor egy katolikus szellemi inspirátor a tánc kifejező értékének megtalálásában.

Közismert az is, hogy – mint sokszor maga is leírja (Dienes 1983) – korai éveiben éppen a radikális társadalmi és filozófiai mozgalmakhoz kapcsolódva meglehetősen határozott pozitívista és „materialista” felfogást képviselt, ezt azonban több világnézeti megrendülés követte. Ennek első forrása Bergson volt, akinek idealizmusa meglehetősen nagy hatást gyakorolt Dienes filozófiai és pszichológiai nézeteire a század első évtizedében. Egy újabb, személyes drámával is motivált szellemi váltás révén Dienes azután visszatért a katolicizmushoz, és további életében a filozófiai munkálkodást a katolikus hitéleti tevékenységgel összekapcsolva dolgozott.

Pszichológiatörténeti szempontból két mozzanat érdekes hosszú munkásságában. (Vannak persze igen fontos oldalági mozzanatok is; ő volt nemcsak Bergson fordítója és propagátora, hanem a hatvanas években John Locke magyar értelmezője is, akinek különleges terminológiájában ismertük meg az empirista hagyományt, sőt, Locke jeltanának egyéni értelmezését is adta /Dienes 1981/). Bergsoniánus ihletésű munkáiban (Dienes 1923) a mentális élet konstruktív mozzanatainak jelentőségét hangsúlyozza és a „belső mozgás” koncepcióját. Számára Bergson egy különleges cselekvésfilozófus, akinek emlékezetelmélete (Bergson 1896) és későbbi munkája (1907) is azt állítják előtérbe, hogy a mentális világ nem pusztán passzív összegzése szenzoros partikuláknak; a lélek lényege a belső integratív mozzanat, az a sajátos, értelemadó plusz, amely megkülönböztet minket pusztá kiszolgáltatott lény voltunktól. Kulcsmozzanat ez Dienes Valéria számára, s a pszichológus szaktörténész ebben láthatja a szellemi összekötő kapcsot bergsoniánus gondolatai, funkcionista szemlélete és sajátos aktivista katolicizmusa között. Ha értelmezni akarjuk művét a katolikus pszichológiai hagyományok szempontjából, számára az affinitást katolicizmus és modern pszichológia között az adja meg, hogy nem a passzív elme és a passzív szervezet koncepciójából indul ki.

A bergsoni hagyomány mellett ő volt az, aki fordításaival és reformistakolai involváltságával sokat tett azért, hogy a századelő francia pedagógiai funkcionizmusa gyökeret verjen Magyarországon is. Binet (1916) fordítójaként ő képviseli azt az elképzelést, amely szerint a nevelésnek a

gyermek érdekeiből és a gyermek megismeréséből kell kiindulnia. A gyermeknek mint sajátos önkibontakozó rendszernek kellene segítenie a nevelés folyamatát, a nevelés nem kívülről oktrojált, kész rendszerek pusztá interpretációja kellene legyen.

Pszichológiai felfogása egészének megértésére tanulságos egy áttekinthető munkája. 1914-ben egy különlegesen érdekes rövid broszúrát publikált a Galilei Füzetekben, a kor közismert progresszív baloldali fórumán, a *Mai lélektanról*. (Részleteit lásd még Pléh 1987.) Furcsa szintézis ez, amelyben egyszerre szerepel Ivan Pavlov (!) és a würzburgi gondolkodáslélektan, mint a pszichológia megújítói. Mi lehet közös ilyen – mai szemlélő számára – furcsán távolálló irányzatokban? Hiszen az egyik a viselkedésselvű, a másik pedig a mentálisztikus szemlélet egyik kiindulópontja lesz a 20. századi pszichológiában. Dienes számára a közös mozzanat a rejtett tényezők és a funkciók előtérbe állítása. Rejtett tényezőkön azt érti, hogy mentális életünk számos olyan szerveződést mutat, amelyek közvetlenül nem áttetszők, nem transzparens az önmegfigyelő ember számára. A gondolkodást olyan rejtett szabályok irányítják – hangsúlyozza a würzburgi iskola –, amelyeket önmagukban nem tudunk megismerni, csak termékeiken, gondolati eredményeiken keresztül. Pavlov pedig azt állítja előtérbe, hogy a tanuláshoz is vannak olyan automatikus algoritmusai, melyek közvetlenül nem áttekinthetőek. Mindez olyan szintézist sugall Dienes Valéria áttekintésében, ami a lélektan a rejtett szerveződések sajátos tudományaként állítja előtérbe, ahol az alaklélektani gondolkodás győzelmét jóval megelőzve, a szerveződésen van a hangsúly.

SCHÜTZ ANTAL (1880–1953): A KATOLIKUS DOGMA ÉS A MODERN PSZICHOLÓGIA

Míg Harkai a bölcsészkaron meghonosodó kísérleti hagyomány, Dienes pedig a nevelési mozgalmakban megtestesülő funkcionalista hagyomány mintaadó képviselője volt a magyar pszichológiában, Schütz Antal különlegességét az adja, hogy – szemben például Kornissal, aki háttérben hagyja, hogy milyen viszony is kell legyen a katolikus hittétel és a modern pszichológiai hitvallás között – Schütz számára pontos tisztázást igénylő viszony keresendő e két hitvallás vagy tényező között. Fiatal korában Schütz a kor kísérleti gondolkodáslélektana, a würzburgi iskola ihlette kutatással szerzett fokozatot kísérleti pszichológiából (l. erről Schütz 1942). Az asszociatív felidézést meghatározó rejtett tendenciákat vizsgálta. Fontos itt emlékeznünk rá, hogy a würzburgi iskola általános gon-

dolatmenete az, hogy egyrészt a mentális tevékenységet számos, nem képzetes mozzanatok – beállítódások, attitűdök – irányítják, másrészt az egyén gondolkodásának jellegzetes szabályozottságai vannak – a logika pszichológiai értelmezést is kap –, harmadrészt pedig ezek a mozzanatok úgy értelmezendők, hogy a mentális élet valami önmagán kívülre mutat, jellegzetessége az intencionalitás. Ez a brentanói hagyomány az, amely Schütz számára lehetővé teszi a logicista würzburgi pszichológiai kutatások összekapcsolását a katolikus eszmerendszerrel.

Schütz a budapesti egyetemen nem pszichológusként vert gyökeret, hanem a katolikus dogmatika professzora lesz. Az én olvasatomban olyan szemléletet képvisel, amely szerint a modern természettudományok (ebbe beleértve a pszichológiát is) és a katolikus eszmerendszer viszonyában nem kettős igazságra kell törekedni, hanem mindig a dogmatikának kell vezetnie, mintegy iránytűt adnia a mentális élet empirikus tanulmányozása felé. Sajátos szövetséget próbál teremteni a katolikus dogmatika és a korabeli pszichológia – mai szemmel hermeneutikai felhangú – kritikája között (Schütz 1944). Olyan kritika ez, amely a 20. század végén megjelenik például Ricoeur éppenséggel protestáns alapú kriticismusában a mai kor neurobiológiája és pszichológiája felett (lásd például Changeux és Ricoeur 2000), de számos laikus, nem vallásos formában is – pl. Rom Harré (1989) műveiben vezető ideológiai kritikája mindmáig a kísérleti pszichológiának. Ugyanakkor Schütz munkája azt is jól tükrözi, hogy a katolikus pszichológiai hagyományban milyen különleges szerepe van – s itt természetesen Brentanóra is gondolhatunk – a logikai vizsgálódásnak. (L. erről Mezei 1994.)

Schütz pszichológiai nézeteinek kiindulópontja, hogy a tudományos pszichológiát (ez a kiindulópont főleg későbbi munkásságára, a harmincas évek végére jellemző) kritikusan kell kezelni, s ennek a kritikának szilárd alapot adhat a katolikus dogma, elsősorban egy határozott tomista értelmezése a lelki jelenségeknek. Nem tanulság nélküli azonban ez a nézetrendszer a szaktudományos pszichológia számára sem. Schütz kiindulópontja – mint utaltam már rá – a gondolkodás aktuselmélete, az a hit, hogy a gondolkodási folyamatok, összhangban a würzburgi iskola nézeteivel, nem tekinthetők pusztá szenzoros akkumulációnak, hanem a gondolkodás lényegét a megismerő alany sajátos műveletei, cselekvései alkotják. Ez a cselekvő mozzanat lesz – a dogmatikus elvek értelmezésének megfelelően – a kulcs ahhoz, hogy az elmét vagy lelket ne redukálhassuk elementáris folyamatokra.

Schütz (1944) későbbi munkáiban – már ami a pszichológiai relevanciát illeti – érdekes részletes kirándulásokat tett a pszichológia ideológiai kritikájának irányába is. A pozitivizmust és az evolúciós doktrínát mint

terméketlen és ténybelileg tarthatatlan nézetrendszereket bírálja. Ugyanakkor különleges vonzalmat érez a kor *karakterológiai mozgalmai* iránt. Egyik munkájában, mely akadémiai székfoglalója is (Schütz 1941), részletesen megpróbálja kifejtetni, hogy a logikai iskolák, vagy irányzatok eltérései a kutatók személyiségtípusával függnek össze. Ahogyan vannak gondolkodástípusok, ugyanúgy vannak a tudományos iskolákban megnyilvánuló gondolkodástípusok is. A logikai atomizmus például egy jellegzetes, részekre szabdaló személyiségalkattal, míg a logikai holizmus inkább az egészes világnézettel kapcsolódik össze. Világnézet jelenik meg magukban a logikai iskolákban, a személyiség szűrőjén keresztül. A személyiségre használt kategóriák és az arisztotelészi kategóriatan szintéziséből indul ki ez a sajátos ízű próbálkozás. Mindkét törekvése, mind a logikai irányzatok személyiséglélektani interpretációja, mind pedig az arisztotelészi típusú személyiséglélektani törekvés Schütz számára annak az alátámasztása, hogy a pozitívista és redukcionista, szétszabdalt pszichológiákkal szemben a személyiség egységéből kiinduló szintetikus felfogások teremtik meg az összhangot a lélek- vezérelvű katolikus gondolkodásmód és a modern pszichológia között.

ÖSSZEFOGLALÁSKÉNT

A néhány magyar törekvés bemutatása is azt sugallja, amit Sexton és Misiak (1966) összefoglaló könyve is megmutatott: nincsen egységes és egyedi „katolikus pszichológia”. A katolikus szellemi életben megnyilvánuló különböző áramlatok – politikai és eszmei áramlatok – megtalálják a saját helyüket a katolikus pszichológián belül. Ennek megfelelően vannak a katolikus modernizációval és a katolikus dogmatika revidálásával, illetve újra középpontba állításával összhangba hozásra törekvő, magukat katolikusnak tartó vagy általunk katolikusnak besorolható munkák a kibontakozó modern magyar pszichológiában. Fontos mozzanat ezek mögött mai szempontból az a felismerés, hogy nem volt szükségszerű ellentmondás a személyes katolikus meggyőződés, sőt katolikus értelmiségi szerepvállalás és a modern pszichológia hirdetése, akár a kísérleti pszichológia piedesztálra állítása között. A különböző alternatívákban különböző személyiségek és értékbeli hozzáállások jelennek meg a katolikus táboron belül is.

Vannak azonban rejtett közös mozzanatok a különböző, magukat katolikusnak sorolható felfogások között. Nehéz elképzelni olyan katolikus pszichológiát, mely egyértelműen empiricista lenne, egyértelműen csupán elemi szenzoros morzsák akkumulációjaként képzelné el a men-

tális működést. Hasonló rejtett közös intellektuális elv a 20. századi magyar katolikus pszichológiában a hol programként kifejtett, hol csak másodlagosan, feltételezésként jelenlevő arisztotelészi funkcionális, továbbá a mentális élet integratív mozzanatainak előtérbe állítása – legyenek ezek jel-gestaltok, mint Harkainál vagy a személyiség integráló szerepe, mint például Schütznel –, valamint az a hit, hogy az egységet kell keresnünk mind az emberi személyiségben, mind pedig a pszichológia tudományában is. További jellegzetes rejtett mozzanat – és ez az integratív felfogással is összefügg – az aktusnak, a cselekvő lelki vonatkozásoknak az előtérbe állítása, s a mentális élet önmagán túlmutató jellegzetességeinek feltételezése. Ez történhet viselkedéses alapon, ahol az állati és emberi viselkedés közti kontinuitást hangsúlyozzuk egy evolúciós felfogásban, mint Harkai munkásságában, de történhet kifejezett katolikus dogmatikai alapon; a gondolatok másra való utalása végül is rejtett módon a vallási típusú transzcendencia pszichológiai megfelelője lesz, mint Schütznel.

Irodalom

- Ben-David, J., Collins, R. (1966): Social factors in the origin of a new science: the case of psychology. *Amer. Sociol. Rev.*, 31: 451–465.
- Bergson, H. (1889/1923): *Idő és szabadság*. Franklin, Budapest. Hasonmás: Universum, Szeged, 1990.
- Bergson, H. (1896): *Matiere et mémoire*. Alcan, Párizs. Hivatkozások a kritikai kiadás alapján: *Oeuvres* 1959, Presses Universitaires de France, Párizs.
- Bergson, H. (1907/1930): *Teremtő fejlődés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest (Hasonmás: 1987).
- Bergson, H. (1913): *A nevetés*. Révai, Budapest. Legújabb kiadás: Gondolat, Budapest, 1996.
- Binet, A. (1916): *Az iskoláskor lélektana*. Franklin, Budapest.
- Brentano, F. (1874): *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. Meiner, Lipcse.
- Brentano, F. (1911/1994): *Az erkölcsi ismeret eredete*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Bühler, K. (1927): *Die Krise der Psychologie*. Fischer, Jéna.
- Changeux, J-P., Ricoeur, P. (2000): *A természet és a szabályok*. Osiris, Budapest.
- Dewsbury, D. A. (1994a): Paul Harkai Schiller. *Psychological Record*, 44: 307–350.
- Dewsbury, D. A. (1994b): Harkai Schiller Pál és munkássága. *Pszichológia*, 1: 377–398.
- Dewsbury, D. A. (1996): Paul Harkai Schiller: The Influence of his Brief Career. In Kimble, G. A., Boneau, C. A., Wertheimer, M (eds.): *Portraits of Pioneers in Psychology*. Mahwah, NJ., Lawrence Erlbaum, 281–293.
- Dienes V. (1914) *A mai lélektan főbb irányai*. Galilei Füzetek, Haladás, Budapest.
- Dienes V. (1923): Bergson lélektana. In Bergson, H. (1923): *Idő és szabadság*. Franklin, Budapest, 7–49.
- Dienes V. (1981): A szimbólika főbb problémái. In Gráfik I., Voigt V. (szerk.): *Kultúra és szemiotika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 15–27.
- Dienes V. (1983): Visszaemlékezés. In *Hajnalvárás*. Szent István Társulat, Budapest, 16–51.

- Fodor, J. (1968): *Psychological explanation*. Random House, New York.
- Harkai Schiller P. (1940): *A lélektan feladata*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. Új kiadás: Osiris, Budapest, 2002.
- Harkai Schiller P. (1944): *Bevezetés a pszichológiába: A cselekvés elemzése*. Pathéon, Budapest.
- Harkai Schiller P. (1946): *Lélektani Tanulmányok Ranschburg Pál emlékére*. Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézete, Budapest.
- Harré, R. (1989): Vygotsky and artificial intelligence: What could cognitive psychology possibly be about? *Philosophical Psychology*, 2: 389–400.
- Kornis Gy. (1917): *A lelki élet*. I–III. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kozáry Gy. (1898): *Wundt rendszerének ismertetése és kritikája*. Atheneum, Budapest.
- Marton L. M. (1996): Harkai Schiller Pál tudományos szemlélete 30 év néhány tudományos felismerése tükrében. *Pszichológia*, 16: 115–131.
- Mercier, D. (1897/1926): *Les origines de la psychologie contemporaine*. Louvain, Alcan, 3. kiadás.
- Mezei B. (1994): Pszichologista volt-e Franz Brentano? In Brentano, F. (1994): *Az erkölcsi ismeret eredete*. Kossuth Kiadó, Budapest, 5–38.
- Misiak, H., Stadt, V. M. (1954): *Catholics in Psychology: A Historical Survey*. McGraw Hill, New York.
- Pléh Cs. (1987): A pszichológus Dienes Valéria. *Pszichológia*, 7: 431–451.
- Pléh Cs. (1998): *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi, Budapest.
- Putnam, H. (1960): Minds and machines. In Hook, S. (ed.): *Dimensions of mind*. Collier Books, New York.
- Ryle, G. (1949/1998): *A szellem fogalma*. Osiris, Budapest.
- Schütz A. (1941): *Logikák és logika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Schütz A. (1942): *Életem*. Szent István Társulat, Budapest.
- Schütz A. (1944): *A bölcsélet elemei*. 3. kiadás. Szent István Társulat, Budapest.
- Sexton, V. S., Misiak, H. (1966): *Catholics in Psychology*. Grune and Stratton, New York.

Köszönetnyilvánítás. Jelen tanulmány alapja az Európai Humán Tudományok Kongresszusán (ESHS) Barcelonában, az Autonóm Egyetemen 2002. augusztus 12-én elhangzott előadás. Ennek megtartásában nagy segítségemre volt Robert Kugelmann meghívása és biztatása a szimpóziumon való részvételre. Kiutazásomat a Collegium Budapest támogatta, melynek a 2001/2002-es tanévben tagja voltam.

PLÉH, CSABA

**THE CATHOLIC TRADITION AT THE
BEGINNINGS OF HUNGARIAN PSYCHOLOGY:
HARKAI, DIENES, SCHÜTZ**

On the basis of an analysis of early 20th Century Hungarian psychologist from a Catholic background the paper argues that Hungarian psychologists did not represent a unified version of so called 'Catholic psychology'. Rather, they approached issues of scientific psychology from different perspectives. At the same time all believed in the independence of professional psychology, and in a modernizing attempt a combination of functionalism and an Aristotelian interpretation of mind, an emphasis on the study of thought processes and integrative aspects of personality, and a practical functionalism which is involved in educational reforms. The different political and intellectual Catholic trends found their place within Catholic psychology. It is an important message even for our contemporary concerns that these authors did not see any necessary contradictions between their personal Catholic belief, and even Catholic roles and advocating modern psychology, even in its experimental variety. Different individualities and value engagements do appear in the different alternatives even within the Catholic camps.

Keywords: Catholicism, functionalism, thought psychology